

Asociace
pro mezinárodní
otázky
Association
for International
Affairs

Briefing Paper 2/2012

Sdílení postkomunistického transformačního know-how:
zkušenosti ze severní Afriky

—

12. února 2012

Sdílení postkomunistického transformačního know-how: zkušenosti ze severní Afriky

—

Zora Hesová

13. února 2012

Úvod

Zatímco Egypt, Libye a Tunisko vstupují do procesu politických změn, Evropa hledá způsoby jak podpořit jejich demokratizaci. Evropská komise v létě formulovala strategii zaměřenou na asistenci občanské společnosti, zvýšení mobility studentů a odborníků a otevírání trhů. K těmto obecným snahám přidaly východoevropské země, jež samy chovají čerstvé vzpomínky na vlastní revoluce, další konkrétní a aktuální strategii – poskytnutí vlastní transformační zkušenosti.

I Česká republika, v souladu s prioritami své zahraniční politiky, byla v loňském roce aktivní na poli podpory demokratizačních procesů v jižním Středomoří. Od června 2011 podpořilo Ministerstvo zahraničních věcí ČR sedm projektů zaměřených na předávání transformačních zkušeností především v Egyptě, ale i v Tunisku a Libyi, v čemž chce pokračovat i v letošním roce. Z řady seminářů pořádaných Asociací pro mezinárodní otázky (AMO) s nevládními organizacemi v Egyptě lze vyvodit první závěry o smysluplnosti a komplikacích této politiky.

Transformační zkušenost

Arabské jaro nese nápadné podobnosti s předchozí vlnou spontánních lidových protestů, které v roce 1989 vedly během několika málo měsíců k ukončení vlády jedné strany a transformaci komunistických systémů ve východní Evropě. Výsledkem bylo zavedení politického pluralismu a demokratického institucionálního rámce, přechod k liberálnímu tržnímu hospodářství a zahájení reformem na všech úrovních státní správy.

Obecná paralela mezi postkomunistickou transformací s Egyptem nebo Tuniskem je jistě omezená. Na rozdíl od východní Evropy prošly arabské země systémovou změnou z postkoloniálního, socialistického státu k tržní ekonomice dlouho před revolucí. Jsou součástí globální ekonomiky, mají mezinárodně vzdělané elity, existují v nich opoziční politická hnutí a nemusí čelit systémové reformě. Na druhou stranu jsou poznamenány neefektivními státy, nižší úrovní gramotnosti a vzdělanosti, potravinovou závislostí na dovozu, chudobou a specifickou vojenskou historií.

Konkrétních paralel však lze nalézt celou řadu. Podobně jako dnes arabský svět se východní Evropa po roce 1989 stala jedním velkým pokusným polem demokratizace po dlouhém autoritářském období. Pouze části zemí bývalého východního bloku se přitom podařilo konsolidovat demokratický systém. Část z nich vstoupila nebo se chystá vstoupit do EU, zatímco druhá skupina bojuje s nestabilitou nebo novými formami autoritářství. Úspěšný přechod má určité společné rysy, zejména pokud jde o typ demokratických institucí, reformy státní správy a občanskou angažovanost. Neexistuje sice jediný model transformace, ale lze identifikovat relativně ucelenou řadu institucionálních možností pro vytváření nového demokratického prostředí, jakož i postupy zaměřené na zvýšení efektivity státní správy a oblasti inspirace pro realizaci občanských práv a svobod.

Sdílení transformační zkušenosti může být provedeno na třech úrovních: na úrovni (reformistické) veřejné správy, na úrovni výzkumných organizací a na úrovni angažovaných

Briefing Paper 2/2012

Sdílení postkomunistického transformačního know-how:
zkušenosti ze severní Afriky

–
12. února 2012

občanů. Předávání zkušeností např. s transformací policie, školství atd. se zdá být nejučinnější na ministerské úrovni, ta ale zůstává zatím nedostupná. Zejména v Egyptě transformace sotva začala a bude dlouho trvat, než se budou státní agentury zabývat reformami. Z voleb nejprve vznikne parlament, jehož úkolem bude hledání konsensu o uspořádání státu a vypořádání se s armádou. Dosud není ani jasné, zda vůbec nějaká vláda v budoucnosti přijme radikální reformní agendu. I v pokročilejším Tunisku reformní agendu zatím zastihují obecnější společenská témata.

Přesto na všech úrovních společnosti k určitým změnám dochází, a to zejména v šedé zóně mezi státem a soukromým sektorem: v médiích, profesních sdruženích, odborech, na vysokých školách a v občanské společnosti jako takové. Ti, kteří změny vedou, se organizují politicky, profesně a sociálně v rámci různých projektů. Právě politizovaná občanská společnost je nejotevřenější k hledání informací a modelů v zahraničí.

Semináře o postkomunistické demokratické transformaci

Od července do prosince 2011 realizovala Asociace pro mezinárodní otázky dvě desítky seminářů a workshopů o východoevropské transformační zkušenosti. Semináře, zaměřené na skupiny aktivistů, se konaly v Káhiře, Alexandrii, v šesti městech v deltě Nilu a v Asuánu. AMO kromě toho pozvala do Prahy mladé egyptské novináře na odborné školení, doplněné o zkušenosti z české transformace.

Semináře vedla desítky českých aktivistů a výzkumných pracovníků, kteří mají teoretické i praktické zkušenosti s nedokonalým fungováním demokracie a pracují na poli občanské participace, boje proti korupci, transformační spolupráce ve východní Evropě, ústavního práva, volebního monitoringu, historie, žurnalistu atd. V Káhiře bylo publikum složené z výzkumníků, aktivistů a novinářů, v Praze z mladých novinářů. Účastníky nejdelší série seminářů v Horním a Dolním Egyptě byli aktivisté z různých skupin, v té době aktivní v předvolebním vzdělávání voličů. Většina z nich patřila do Hnutí 6. dubna, k liberálním politickým stranám, pobočkám egyptských liberálních politických nadací, odborům či do místních občanských organizací. AMO postupně uskutečnila debaty se třemi stovkami egyptských aktivistů, lídrů a novinářů. Podobně jako náš hlavní egyptský partner, i většina publika byli mladí muži a ženy s liberální politickou orientací. Přítomni však byli i účastníci islámského směřování a aktivisté starší generace.

Semináře pokrývaly tři okruhy otázek: různé fáze postkomunistické transformace v Československu (politické, institucionální, ekonomické a legislativní reformy), procesy zavádění základů demokracie (ústavní proces, dělba moci, místní samospráva) a strategie občanské angažovanosti (boj proti korupci, kontrola politiků, politické uvědomění).

Mezi hlavní témata seminářů patřila volba institucionálního uspořádání v raném stadiu transformace. Prvotní institucionální volby, ať už jde o detaily volebního zákona, složení a fungování ústavního výboru, přechodné mocenské struktury či vymezení pravomocí demokratických institucí, mají trvalý dopad na průběh transformace. Dále byly projednávány reformy různých státních orgánů a institucí (policie, armády, státních médií, místní samosprávy) a jejich problémy, metody a hloubka reform a identifikovatelné chyby. Zvláštní pozornost byla věnována vyrovnávání se s autoritářskou minulostí, především roli

Briefing Paper 2/2012

Sdílení postkomunistického transformačního know-how:
zkušenosti ze severní Afriky

–
12. února 2012

bývalé vládní strany a osudu nomenklatury a osob odpovědných za politické represe. Rovněž vyvstala otázka náboženských stran a obecně postavení sil, které pěstují ideologický odpor k liberální demokracii. Nakonec se diskuse zaměřila na příklady občanského aktivismu při demokratické kontrole volených zástupců, zejména v oblasti korupce, na roli občanské společnosti v transformačním období obecně a na její vliv při pěstování demokratické kultury a zvyšování politické informovanosti občanů.

Účastníci se o obecná témata transformace jednoznačně zajímali a intenzivně o nich diskutovali. Většinou měli jasně artikulované postoje, informované názory a snažili se rozšířit si politické vzdělání. I když většina z nich byla mladá, v politice nová a jen málo z nich mělo faktické znalosti o střední či východní Evropě, aktivně vyhledávali debaty o detailech transformačních procesů, přičemž hloubka debat byla různá. Účastníci však byli bez výjimky velmi otevření zahraniční zkušenosti a snažili se přemýšlet o způsobech, jak uplatnit postkomunistickou zkušenost v egyptském kontextu. Jejich zřejmý zájem posílilo buď to, že Česká republika nemá koloniální minulost, nebo skutečnost, že přednášející byli sami mladí a aktivisté, případně fakt, že Egyptanům obecně nechybí sebevědomí a vyhledávají všechny typy informací, které mohou být užitečné. Workshopy tedy ani v nejmenším nedaly vzniknout jakémukoliv pocitu poučování.

Relevance střeoevropské zkušenosti

Semináře představují pouze první, krátkodobou iniciativu ve sdílení transformační zkušenosti. Přesto mohou pomoci v odpovědi na otázku, zda a do jaké míry je zahraniční zkušenost v oblasti transformace relevantní. Z projektu vyplývá, že zkušenost může být využita buď na velmi obecné, nebo naopak na velmi specifické úrovni.

Za prvé, porovnání různých procesů se ukázalo být užitečným nástrojem při orientaci ve vývoji a posuzování průběhu egyptských změn. Účastníci se zajímali o detaily tzv. "přechodného období", ve kterém dosud spatřují Egypt. Téměř rok po pádu diktátora se země nachází v mnohem méně pokročilém stádiu než většina střeoevropských zemí v době prvních demokratických voleb. Pravidla pro přechod nejsou jasně stanovena a jsou ve svém charakteru nedemokratická, vojenská vláda odkládá předání moci do rukou civilní vlády a konsensus o budoucí podobě egyptského státu neexistuje. Kontrast se střední Evropou, kde opozice nebo alespoň mladší generace vůdců obsadila řadu existujících institucí ihned na počátku transformace a zavedla v nich nový pořádek, byl zarážející a poučný.

Obecně lze říci, že sdílení transformační zkušenosti umožňuje nastavovat měřítko probíhajících procesů a pomáhá stanovit krátkodobé i dlouhodobé cíle. To ovšem není v nejasné egyptské situaci jednoduché. Tzv. revoluce svrhla diktátora, ale dosud nevedla k zahájení jakékoliv hlubší transformace státu. Pro formulaci cílů takové transformace a politických požadavků se právě srovnání s podobnými procesy jeví jako mimořádně užitečné. Formulace těchto cílů vyžaduje realistické a koherentní představy o tom, jak změna přichází, a o tom, co je možné a myslitelné. Diskuse se v tomto duchu zabývaly reformami veřejných institucí, jako jsou státní média a bezpečnostní aparát. Účastníci ocenili radikální rozchod s komunistickou minulostí, který řídil vedení těchto procesů. Poukázali ovšem současně na aspekty egyptské situace, kvůli nimž jsou některé zkušenosti nepřenositelné.

Briefing Paper 2/2012

Sdílení postkomunistického transformačního know-how:
zkušenosti ze severní Afriky

–
12. února 2012

Cílem seminářů bylo představit transformaci jako sérii procesů, které se vyvíjejí po prvotním pádu autoritářského režimu. Tato perspektiva dlouhodobých změn byla jedním z hlavních poselství projektu: reformy a zvyšování odpovědnosti politiky jsou výsledkem usilovné modernizace státního aparátu a budování oboustranných vztahů mezi státem a občany. I ve formální demokracii je nutné vydobýt si jednotlivá práva a svobody na administrativní a právní setrvačnosti a vynucovat si zodpovědnost státu občanskou iniciativou. Demokracie svým vlastním způsobem podporuje korupci, počáteční úspěchy přechodu bývají nestabilní a je třeba počítat s deziluzí. Jakkoli je tato perspektiva znepokojující, zasazuje výsledky změn (nebo jejich nedostatek) do kontextu dlouhodobých procesů.

Překážky egyptského přechodu k demokracii

Účastníci si byli překážek transformace velmi dobře vědomi a učinili je předním tématem diskusí. Volby neviděli jako završení revoluce, ale spíše jako začátek dlouhodobé politické změny. K překážkám nejčastěji řadili přetrvávající modely autoritářského a klientelistického chování: pokračování vojenské vlády, cenzuru médií, „kupování“ voličů a politickou pasivitu.

Jakkoli se egyptská armáda prohlásila za "strážce revoluce", vojenská vláda se ve skutečnosti brání změně na úrovni státu: podmínky přechodu (volební právo, ústavní proces) jsou plně v rukou jejího konzervativní vedení. Nebyla vytvořena žádná instituce zajišťující zavedení demokracie, která by byla srovnatelná s kulatými stoly mezi komunistickými stranami a opozicí či s tuniským Výborem pro realizaci cílů revoluce. Bezpečnostní aparát nadále funguje ve starých vzorcích a represe a cenzura se ve skutečnosti od revoluce zvýšily. Diskutující zmiňovali omezení svobody projevu a velký politický vliv konformních státních médií.

Hlavní porevoluční změnu představuje zavedení pluralismu a volby, které vyústí ve sněmovnu obdařenou demokratickou legitimitou. Ovšem i volební proces byl hodnocen s velkou skepsí. Dlouhodobě přetrvává nedemokratické volební chování: lidé volí výměnou za sliby služeb nebo na základě náboženské motivace. Neexistuje žádný jasný názor na přesnou roli politických představitelů (ti jsou chápáni jako zprostředkovatelé služeb, ne jako zákonodárci), na pravidla volební praxe a obecně na roli státu. Existují proto obavy, že se ani samotné první volby nestanou faktorem demokratické změny.

Dalšími často zmiňovanými překážkami jsou politická pasivita, negramotnost či nedostatek "politického uvědomění" (*al-wa'í as-sijásí*). Široká veřejnost si není vědoma problémů a možností probíhajícího procesu, ani významu a rizik "demokracie". Demokratické hodnoty – pluralismus, rovnost a vymahatelnost práva, odpovědnost státu a osobní politická zodpovědnost – ještě zdaleka nejsou součástí politického diskurzu. Autoritářské reflexy jsou stále živé na mnoha úrovních společnosti – nejen bezpečnostních sil, ale také politické a manažerské správy.

Úkoly a příležitosti

Jako zásadní pro podporu demokratizace označili účastníci seminářů politické vzdělávání a zapojení občanů do politiky. Mnoho z nich projevilo zájem o získávání inspirace a poučení z úspěšných příkladů občanského aktivismu ze zahraničí, přičemž mnozí už na podobných inovačních iniciativách pracovali. Jejich činnosti však byly, těsně před volbami, většinou soustředěné na samotný volební proces.

Diskusi nakonec ovládla jediná obecná otázka: *Co je třeba udělat?* Jaký druh akce má největší smysl a efekt? Zatímco oba typy přechodu - postkomunistický a arabský - jsou rozdílné a přímý přenos zkušeností je nemožný, jejich specifické aspekty jsou natolik srovnatelné, že přímá spolupráce mezi odborníky na obou stranách Středozemního moře může mít reálný dopad. Sdílení konkrétní zkušenosti a praxe v jednotlivých oblastech občanské akce (boj proti korupci, občanská média, lokální demokracie atd.) se zdá být oblastí, v níž zahraniční know-how může být účelně využito.

Za touto všudypřítomnou otázkou se skrývá nejen hledání smysluplné činnosti, ale i další, zatím zdaleka nedovršená, zásadní změna: politická činnost a politika jako takové získávají nový obsah. Účastníci seminářů vykazovali vysoký stupeň politizace (byli také vybráni pro své zapojení do předvolebních politických aktivit). Většina byla politicky profilovaná: buď jako členové strany, nebo aktivisté v prezidentských kampaních, případně skrze vlastní deklaraci politické tendence (liberální, socialistické, islámské). Mnozí skloňovali politickou příslušnou jako novou formu identity. Většina hledala svou roli a místo v novém, pluralitním systému, a to i s vědomím, že jsou v menšině. Řada z nich postupně měnila politickou příslušnost, jiní začínali s vlastními projekty, nebo vytvářeli činnosti v rámci stávajících struktur. Participativní politika s sebou přináší nové požadavky: nutnost definice politického společenství, vytváření společných cílů a akcí ke zlepšení sociálních podmínek. I na této úrovni přináší interakce s těmi, kdo v podobném poli působí ve vlastní zemi, praktickou inspiraci a pomáhá při orientaci v nové politické scéně.

Obečně lze říci, že demokratické hnutí v severní Africe je sice mladé, s malým počtem aktivistů, ale na druhou stranu je rozšířené, decentralizované a vedené originální iniciativou. V Egyptě je tento typ politiky stále ještě nový a zůstává terčem nátlaku úřadů, starých struktur i ideologického aktivismu. Jakkoli se mnozí dívají na krátkodobé vyhlídky egyptské demokracie skepticky, lednová revoluce definitivně otevřela prostor k účasti na politice. Rozpoutala množství energie, které již nemůže být zastaveno a aktivně si vyhledává nové formy působení. Současně otevřela prostor zahraniční pomoci, který by i Česká republika měla nadále využívat.

O autorce

Zora Hesová (zora.hesova@amo.cz) je analytičkou výzkumného centra AMO. Absolvovala bakalářské studium politologie na Sciences Po v Toulouse a magisterské studium filosofie a islamologie na Freie Universität v Berlíně. Studovala také ruštinu na RGGU v Moskvě a arabštinu na Damašské univerzitě. Angažovala se ve studentských projektech v Bosně. V současnosti pracuje na doktorské práci o islámské filosofii. Byla členem projektu Deutsche Forschungsgemeinschaft Lebensformen-Lebenswissen a absolvovala studijní pobyt na New York University. Přednášela na Europa-Universität Viadrina ve Frankfurtě nad Odrou a na Univerzitě Karlově v Praze. Pravidelně komentuje dění na Blízkém východě v českých médiích.

O AMO

Asociace pro mezinárodní otázky (AMO) je nevládní organizace založená za účelem výzkumu a vzdělávání v oblasti mezinárodních vztahů. Základním posláním AMO je přispívat k hlubšímu porozumění mezinárodnímu dění. Díky svým aktivitám a již téměř patnáctileté historii je AMO vnímána jako přední nezávislý zahraničněpolitický think-tank v České republice.

K dosažení svých cílů Asociace:

- formuluje a vydává studie a analýzy;
- pořádá mezinárodní konference, expertní semináře, kulaté stoly, veřejné diskuse;
- organizuje vzdělávací projekty;
- prezentuje kritické názory a komentáře k aktuálnímu dění pro domácí a zahraniční média;
- vytváří příznivější podmínky pro růst nové generace expertů;
- podporuje zájem o disciplínu mezinárodních vztahů mezi širokou veřejností;
- spolupracuje s řadou dalších domácích i zahraničních institucí.

Výzkumné centrum AMO bylo založeno v říjnu 2003 jako jeden z hlavních pilířů činnosti Asociace zaměřený na výzkum, analýzu a popularizaci výzkumu v oblasti mezinárodních vztahů a zahraniční, bezpečnostní a obranné politiky. Náplní činnosti Centra je přispívat k identifikaci a analýze problémů důležitých pro zahraniční politiku ČR a její postavení v současném světě. Centrum poskytuje nezávislé analýzy, vytváří prostor pro odbornou i veřejnou diskusi o problémech mezinárodní politiky a navrhuje jejich možná řešení. Činnost Centra lze rozdělit do dvou základních, vzájemně provázaných oblastí: výzkumu a expertní analýzy na straně jedné a prostředkování politického a odborného dialogu na straně druhé. Veškeré publikace AMO jsou dostupné na adrese <http://www.amo.cz/publikace.htm>.